

- [9] Hartono, S., Siswono, T. Y. E., & Ekawati, R. (2024). From informal to formal proof in geometry: a preliminary study of scaffolding-based interventions for improving preservice teachers' level of proof. *Mathematics Teaching Research Journal*, 16(2). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1442179.pdf>
- [10] Hanna, G., & De Villiers, M. (2008). ICMI Study 19: Proof and proving in mathematics education (Discussion Document). *ZDM: The International Journal on Mathematics Education*, 40(2), 329–336. https://www.researchgate.net/publication/225442264_ICMI_Study_19_Proof_and_proving_in_mathematics_education
- [11] Knuth, E., Zaslavsky, O., & Ellis, A. (2017). The role and use of examples in learning to prove. *The Journal of Mathematical Behavior*, 53(4). https://www.researchgate.net/publication/318320969_The_role_and_use_of_examples_in_learning_to_prove
- [12] Knuth, E. J., & Elliott, R. (1998). Characterizing students' understandings of mathematical proof. *Mathematics Teacher Learning and Teaching PK-12*, 91(8). https://www.researchgate.net/publication/234684883_Characterizing_Students'_Understandings_of_Mathematical_Proof
- [13] Siswono, T. Y. E., Hartono, S., & Kohar, A. W. (2020). Deductive or inductive? Prospective teachers' preference of proof method on an intermediate proof task. *Journal on Mathematics Education*, 11(3), 417–438. <https://doi.org/10.22342/jme.11.3.11846.417-438>
- [14] Otten, S., Gilbertson, N. J., Males, L. M., & Clark, D. L. (2014). The mathematical nature of reasoning-and-proving opportunities in geometry textbooks. *Mathematical Thinking and Learning*, 16(1), 51–79. <https://doi.org/10.1080/10986065.2014.857802>
- [15] Matiash O. I. (2016). Heometrychna kompetentnist' yak skladova matematychnoi kompetentnosti uchniv. *Matematyka v ridnii shkoli*, (3), 28–32.
- [16] Matiash O. I., Olshevskiy V. (2015). Suchasni problemy formuvannya ta rozvytku metodychnykh kompetentnostei maibutnoho vchytelia matematyky. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology Theory Experience Problems*, (43), 392–396.
- [17] Matiash O. I. (2014). Formuvannya metodychnoi kompetentnosti z navchannya heometrii maibutnikh vchyteliv matematyky: dys. ... d-ra ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannya (matematyka)». Kyiv. 568 s.

УДК 373:376-056:316.644:82-93

DOI: 10.31652/2412-1142-2025-77-71-80

Федорова Олеся Василівна

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,

м. Хмельницький, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2300-6387

Fedorova2012@ukr.net

ВИХОВАННЯ ЕМПАТІЇ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ ДОШКІЛЬНЯТ І ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ ПРО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню педагогічного потенціалу дитячої літератури інклюзивної тематики як засобу формування емпатії та толерантності у дітей дошкільного та шкільного віку. Актуальність дослідження обумовлена цілями сталого розвитку ООН та драматичним зростанням кількості осіб з особливими потребами в Україні внаслідок воєнного конфлікту, що актуалізує потребу формування інклюзивної свідомості у підростаючого покоління. У статті проаналізовано п'ять основних категорій дитячої літератури про людей з особливими потребами: автобіографічні оповіді, просвітницькі твори, соціальні історії, література про інклюзивні дитячі колективи та пригодницькі твори з протагоністами з особливими потребами. Розкрито педагогічний потенціал таких творів у формуванні фундаментальної концепції нормативності різноманітності людського досвіду, розвитку проблемно орієнтованого мислення та засвоєння коректної термінології.

Особливу увагу приділено формуванню навичок самоадвокації, переосмисленню нейрологічних відмінностей як природних варіацій, розвитку емпатії через літературні техніки перспективізації

та засвоєння принципів безбар'єрного суспільства. Проаналізовано міжособистісні компетентності, що розвиваються через читання інклюзивної літератури: активне слухання, асертивна комунікація, конфліктно-медіаційні навички, соціальна сенситивність, лідерські та колабораційні здібності.

Розглянуто диференційований вплив літературних творів на різні категорії читачів: дітей з особливими освітніми потребами (функція дзеркального відображення, психологічна підтримка), дітей типового розвитку (превентивна функція, корекція міiskonцепцій) та класні колективи (формування спільного дискурсу). Визначено специфіку роботи з інклюзивною літературою на дошкільному та шкільному рівнях.

Дослідження базується на аналізі сучасних літературних творів та теоретичних засад інклюзивної педагогіки. Доведено, що систематичне використання інклюзивної літератури сприяє формуванню покоління, здатного до конструктивної взаємодії у різноманітному суспільстві, що є критично важливим для створення інклюзивного освітнього середовища в Україні.

Ключові слова: інклюзивна література, емпатія, толерантність, особливі потреби, дитяча література, педагогічний потенціал, соціальна компетентність.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасний світ стоїть перед викликами, що вимагають кардинального переосмислення підходів до формування інклюзивного суспільства. Цілі сталого розвитку ООН, зокрема ціль 4 «Якісна освіта» та ціль 10 «Скорочення нерівності», наголошують на необхідності забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти для всіх, включаючи осіб з особливими потребами. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах тривалого воєнного конфлікту в Україні, який спричинив драматичне зростання кількості людей з особливими потребами внаслідок поранень, психологічних травм, тривалого стресу та впливу бойових дій.

В Україні кількість осіб з інвалідністю зросла радикально з початку повномасштабного вторгнення, що включає як військовослужбовців, так і цивільних громадян. Водночас значна кількість дітей одержала психологічні травми, розлади посттравматичного стресу та інші порушення, що потребують особливої уваги та підтримки з боку освітньої системи та суспільства загалом. Ця ситуація актуалізує потребу у формуванні емпатії, толерантності та готовності до взаємодії з людьми з особливими потребами серед підростаючого покоління.

Одним із найбільш ефективних засобів формування інклюзивної свідомості та емпатійного ставлення є використання літературних творів, присвячених життю та досвіду осіб з особливими потребами. Дитяча література інклюзивної тематики володіє значним педагогічним потенціалом для виховання толерантності, розвитку соціальної компетентності та формування позитивного ставлення до різноманітності людського досвіду. Через ідентифікацію з літературними персонажами, засвоєння коректної термінології та моделювання різноманітних соціальних ситуацій такі твори сприяють розвитку критичного мислення та руйнуванню стереотипів щодо людей з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на соціальний запит у вітчизняній педагогічній науці потужно здійснюються дослідження проблеми формування емпатії та толерантності [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Ґрунтовні дослідження реалізовані і щодо методики виховання та навчання дітей з особливими потребами в інклюзивному середовищі [7; 8; 9]. Більш фокусовано розглядають специфіку використання художньої літератури інклюзивного змісту для виховання гуманних якостей В. Деленко, Лушинська О., Гнатушак І., Дука Т., Козлюк О. [10; 11; 12; 13] а також ряд зарубіжних дослідників, зокрема: Дж. Коннолі, Г. Хейден, А. Спенсер, Л. Джейкобс та ін. [14; 15; 16; 17]. Водночас стверджувати, що вітчизняна педагогіка наразі володіє вичерпними відповідями на окреслені питання – зарано. Найменш дослідженими залишаються конкретні методики використання літературних творів інклюзивної тематики, емпіричні дослідження їх ефективності у формуванні толерантності та емпатії, а також специфіка української дитячої літератури про людей з особливими потребами. На нашу думку, у вітчизняному педагогічному дискурсі даний аспект виховного

процесу не отримує достатньо уваги, а шкільна програма з читання та літератури не містить достатньо творів інклюзивної тематики, тому актуальність вивчення ефективних шляхів використання літературних засобів для формування толерантності залишається гострою.

Мета статті полягає в аналізі педагогічного потенціалу дитячої літератури інклюзивної тематики як засобу формування емпатії та толерантності у дітей дошкільного та шкільного віку в контексті сучасних соціокультурних викликів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна дитяча література, присвячена тематиці особливих потреб, характеризується значним жанровим розмаїттям та методологічною спрямованістю на формування інклюзивної свідомості, толерантності та емпатії у дітей дошкільного та шкільного віку. Аналіз наявного корпусу літературних творів дозволяє виокремити п'ять основних категорій книжкових видань, що відрізняються наративними стратегіями та педагогічними цілями [18; 19; 20; 22; 23; 24; 25; 26].

Автобіографічні оповіді становлять фундаментальну групу творів, створених безпосередньо особами з особливими потребами або присвячених їхньому досвіду. Ці літературні твори забезпечують автентичне розкриття внутрішнього світу людини з інвалідністю, сприяючи розвитку *емпатії та глибшого розуміння читачами специфіки життєдіяльності людей з особливими потребами*.

Просвітницька література репрезентує науково-популярний напрям, що характеризується доступним поясненням різноманітних нозологій та особливостей розвитку. Такі видання *адаптують складну медичну та психолого-педагогічну термінологію для дитячого сприйняття, роз'яснюючи особливості синдрому дефіциту уваги та гіперактивності, розладів аутистичного спектру, фізичних травм та вад та інших нейророзвиткових відмінностей*.

Соціальні історії функціонують як спеціалізований жанр, орієнтований на *моделювання поведінкових патернів у різноманітних життєвих ситуаціях*. Ці твори сприяють розвитку в дітей-читачів *соціальної компетентності* через демонстрацію адекватних форм взаємодії та формування *навичок інтерпретації емоційних станів і поведінкових проявів інших людей, особливо таких, що мають особливі потреби*.

Література про інклюзивні дитячі колективи презентує розповіді, де персонажі з особливими потребами органічно інтегровані в загальний сюжет. Центральними темами таких творів виступають *дружба, співпраця та спільні пригоди*, що нівелює стереотипність сприйняття людей з особливими потребами, яка поширена в суспільстві та демонструє дітям природність міжособистісних стосунків у різноманітному середовищі.

Пригодницька література з протагоністами, які мають особливі потреби, репрезентує найбільш прогресивний напрям, де особливі потреби персонажів трансформуються в унікальні здібності та сильні сторони. Такий підхід сприяє формуванню *позитивного сприйняття інвалідності як варіанту людської різноманітності, а не як обмеження чи недоліку, що має принципове значення для становлення інклюзивної культури у дитячому середовищі*.

Отож, літературні твори для дітей про людей з особливими потребами є жанрово дуже різноманітними та цікавими своїми сюжетами та персонажами. Це робить їх ефективним засобом формування емпатії та толерантності учнів. Зупинемось детальніше на виховному та навчальному потенціалі дитячої літератури про людей з особливими потребами.

Педагогічний потенціал літературних творів інклюзивної тематики полягає у формуванні в юних читачів *комплексних компетентностей*, які забезпечують ефективну соціалізацію дітей у різноманітному суспільстві. Насамперед, такі видання сприяють утвердженню *фундаментальної концепції нормативності різних здібностей та форм людського існування*, демонструючи учням природність розмаїття людей (їх фізичного та психічного розвитку) як невід'ємної властивості кожного суспільства. Яскравим прикладом

такого впливу є книга Р. Дж. Паласіо "Wonder" ("Диво"), яка розповідає про хлопчика Августа з синдромом Тричера Коллінза [18]. Твір демонструє читачам, що фізичні відмінності не визначають внутрішню цінність людини, а лише роблять її унікальною. Аналогічно, повість "Rules" ("Правила") Синтії Лорд знайомить дітей з аутизмом через образ молодшого брата головної героїні, показуючи особливості його сприйняття світу як іншу, але не меншовартісну форму пізнання реальності [19].

Розвиток *проблемно-орієнтованого мислення* становить важливий аспект впливу дитячої літератури про людей з особливими потребами на когнітивні процеси маленьких читачів. Через моделювання в сюжеті твору повсякденних викликів для людей з особливими потребами та демонстрацію можливих дієвих стратегій їх подолання, твори формують у читачів ефективні *адаптивні навички* та необхідну *гнучкість у вирішенні нестандартних ситуацій* через творчість, винахідливість, кмітливість, наполегливість та терплячість. Конкретним прикладом розвитку проблемно-орієнтованого мислення може слугувати роман "Out of My Mind" ("Поза моїми словами") Шерон Дрейпер, де головна героїня Мелоді з церебральним паралічем винаходить оригінальні способи комунікації та навчання, використовуючи технічні засоби та розвиваючи альтернативні стратегії самовираження [20]. Читачі засвоюють, як людина може компенсувати втрачені функції через розвиток нових навичок та творчий підхід до вирішення проблем.

Вчителям та батькам відомо, що читання таких творів активізує *дивергентне мислення* дітей, підвищуючи їхню здатність генерувати множинні рішення для однієї проблеми. Як зазначає Г. Гарднер у своїй теорії множинних інтелектів, різні форми обдарованості можуть проявлятися навіть за наявності певних обмежень в інших сферах розвитку [21].

Лінгвістична складова інклюзивної освіти є надзвичайно важливим аспектом, оскільки термінологія, яку використовують діти в спілкуванні з людьми з особливими потребами та про них, визначає з самого початку успішність комунікації. Некоректна, груба, зневажлива або занадто пестлива лексика може образити, негативно налаштувати чи роздратувати співрозмовника, сформувані у нього чи неї хибні стереотипи та упередження. *Мовний аспект виховання толерантності та емпатії* реалізується під час читання через засвоєння учнями коректної термінології та розвиток мовленнєвої культури у контексті обговорення індивідуальних відмінностей. Літературні тексти забезпечують формування в дітей *словникового запасу, позбавленого дискримінаційних конотацій та стереотипних уявлень* щодо людей з особливими потребами. Наприклад, у творі "Wonder" Р. Дж. Паласіо читачі засвоюють адекватну термінологію для опису людей з фізичними особливостями, уникаючи образливих або застарілих понять [18]. Автор демонструє, як використання термінів "особливий", "інший" замість "потворний" або "неправильний" змінює сприйняття персонажа та формує повагу до його гідності. Подібного ефекту досягає Шерон Дрейпер у романі "Out of My Mind", де коректна мова допомагає читачам сформувані адекватні уявлення про людей з порушеннями рухової системи та мовлення, підкреслюючи їхні інтелектуальні здібності [20].

Вагомим є формування в читачів-дошкільників та школярів *навичок самоадвокації, вербального самозахисту та чіткої артикуляції власних потреб*, яких можливо навчати через ідентифікацію з літературними персонажами книг про людей з особливими потребами, які демонструють *асертивність та здатність до конструктивної комунікації* з іншими. Це особливо актуально власне для самих дітей з особливими освітніми потребами, які потребують *розвитку навичок самопрезентації та захисту власних інтересів* у колективах однолітків та соціумі загалом. Однак, як свідчать наші власні спостереження, дуже великий відсоток дітей загалом потребують покращення таких умінь разом з подоланням сором'язливості, невпевненості тощо.

Показовим прикладом розвитку навичок самоадвокації є персонаж Мелоді з роману "Out of My Mind" Шерон Дрейпер, яка, незважаючи на церебральний параліч та неможливість говорити, навчається відстоювати свої академічні здібності та право на участь

у шкільних заходах [20]. Через використання комунікативного пристрою вона демонструє читачам важливість наполегливості у захисті власних інтересів та подоланні стереотипів оточення. Аналогічно, у книзі "Rules" Синтії Лорд головна героїня Кетрін поступово навчається пояснювати однокласникам та дорослим особливості поведінки свого брата з аутизмом, перетворюючи сором та роздратування на розуміння та впевненість у спілкуванні [19]. Цей приклад показує дітям важливість відкритої комунікації та освіти оточення про особливості розвитку людей з інвалідністю. Діти, які читають такі твори, демонструють підвищену готовність до самостійного вирішення конфліктних ситуацій та більшу впевненість у власних силах під час публічних виступів.

Спільне прочитання книг інклюзивної тематики у класі, їх подальше обговорення сприяє концептуальному *переосмисленню дітьми нейрологічних відмінностей людини як природних варіацій*, а не як певних патологічних, ганебних, осудних станів. Така позиція формується у читача через пізнання сюжетів, що презентують альтернативні способи сприйняття людиною інформації та її обробки як еквівалентно спроможні, цінні, але відмінні когнітивні стилі. При цьому вчителю важливо наголосити, що люди з особливими потребами часто володіють винятковим слухом, нюхом, зоровою пам'яттю тощо, які розвиваються у них на заміну втрачених можливостей. Яскравим прикладом такого підходу є роман "The Curious Incident of the Dog in the Night-Time" ("Цікавий випадок із собакою вночі") Марка Геддона, де головний герой Крістофер з аутизмом демонструє винятковий математичний талант, фотографічну пам'ять та здатність до логічного мислення [22]. Твір показує читачам, як особливості нейрологічного розвитку можуть поєднуватися з обдарованістю у певних сферах, руйнуючи стереотипи про обмеженість можливостей людей з аутизмом. Подібно, у романі "Out of My Mind" Шерон Дрейпер демонструє, як фізичні обмеження не впливають на інтелектуальні здібності, розкриваючи винятковий розум головної героїні через її внутрішні монологи та академічні досягнення [20]. Класні дискусії після прочитання таких творів дозволяють учням переосмислити власні уявлення про "нормальність" та "відмінність", формуючи більш відкрите та прийняте ставлення до нейрорізноманітності.

Розвиток *емпатичних якостей* дошкільнят та школярів досягається через літературні техніки перспективізації, що дозволяють читачам пізнати світ, людські стосунки крізь призму іншого досвіду, з позиції іншої людини з особливими потребами. Така практика сприяє формуванню глибшого розуміння різноманітних життєвих реальностей, особливо складних викликів, які постають перед людьми з інвалідністю в повсякденні. Особливо ефективним у цьому контексті є твір "The Curious Incident of the Dog in the Night-Time", що розповідає історію з перспективи підлітка з аутизмом, дозволяючи читачам відчути його внутрішні переживання, особливості сприйняття світу, страхи та тріумфи [22]. Читачі отримують унікальну можливість "побачити" світ через призму нейроатипового мислення, що розширює їхні уявлення про різноманітність людського досвіду. Аналогічно, книга "Rules" Синтії Лорд представляє світ очима дитини, яка має брата з аутизмом, демонструючи складність та багатогранність сімейних стосунків в умовах особливих потреб дитини [19]. Твір показує, як члени сім'ї адаптуються до потреб один одного, розвиваючи розуміння та терпіння.

Книги інклюзивної тематики для дітей допомагають з ранніх років прищеплювати підростаючому поколінню *принципи безбар'єрного суспільства*. Твори, що демонструють вплив архітектурних, соціальних та інституційних бар'єрів на функціонування особи, тим самим перенаправляючи фокус з індивідуальних обмежень на суспільні перешкоди, формують в читачів *прогресивну та справедливу екологічну модель інвалідності*. Наприклад, у книзі "Out of My Mind" описано труднощі, з якими стикається дівчинка на візку під час пересування школою через відсутність відповідного обладнання та архітектурних рішень [22]. Твір показує, як суспільні бар'єри, а не особисті обмеження, створюють проблеми для людей з інвалідністю. Читачі усвідомлюють важливість створення доступного середовища та зміни ставлення суспільства до людей з особливими потребами.

Літературні твори інклюзивної тематики формують у дошкільнят та школярів також і *міжособистісні компетентності універсального характеру* через засвоєння принципів ефективної взаємодії, що реалізуються у стосунках з усіма категоріями людей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. До конкретних видів міжособистісних компетентностей, які розвиваються через читання інклюзивної літератури, зокрема належать: **активне слухання та емпатичне сприйняття, асертивна комунікація, конфліктно-медіаційні навички, соціальна сенситивність, лідерські та колабораційні навички, адаптивність та гнучкість тощо.**

Розглянемо більш детально окремі із перелічених компетентностей. **Конфліктно-медіаційні навички** є здатністю попереджувати, керувати та вирішувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом. Відомо, що інклюзивні практики нерідко породжують конфліктні ситуації між однолітками, їх батьками тощо через неготовність окремих осіб до адекватного спілкування з людьми з особливими потребами, нерозуміння причин їхньої особливої поведінки, а також, з іншого боку, через соціальні та поведінкові обмеження таких людей. Зокрема такі навички формує у читачів роман "Rules" Синтії Лорд, де головна героїня Кетрін навчається виступати посередником між своїм братом з аутизмом та однолітками, пояснюючи особливості його поведінки та знаходячи компромісні рішення у складних ситуаціях [19].

В інклюзивному суспільстві **соціальна сенситивність**, тобто розуміння та повага до різноманітних форм людського досвіду, здатність адаптувати стиль спілкування відповідно до індивідуальних особливостей співрозмовника, є дуже важливою адже включає знання про різні типи порушень та їхній вплив на комунікативні потреби партнера. Це одна з тих якостей, що формується під час читання книг про людей з особливими потребами.

Для дитячих інклюзивних колективів, та й для суспільства загалом, не менш значущими є також **колабораційні навички** (вміння ефективно працювати в команді, використовуючи сильні сторони кожного учасника та компенсуючи можливі обмеження) та **лідерські якості інклюзивного типу** (здатність мотивувати, об'єднувати та направляти групу людей з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей та потреб). Ці навички часто формуються паралельно та є взаємопов'язаними [2; 3]. Твори інклюзивної тематики демонструють, як діти з різними здібностями можуть успішно співпрацювати у групових проектах, командах, доповнюючи один одного, а лідери таких команд сприяють створенню середовища, де кожен може максимально реалізувати свій потенціал. Приклади такої поведінки демонструють персонажі, які захищають та підтримують людей з особливими потребами.

Одним із проявів емпатії та толерантності є **навички адвокації та підтримки** - здатність захищати права та інтереси людей з особливими потребами, надавати їм необхідну підтримку без порушення їхньої автономії [3; 6]. Ця компетентність формується через спостереження за поведінкою позитивних персонажів у літературних творах, а також через подальше обговорення та моделювання соціальної поведінки в типових ситуаціях комунікації між людьми, де персонажі демонструють різні стратегії взаємодії, їхню ефективність та наслідки. Читачі мають можливість проаналізувати успішні та неуспішні моделі поведінки, сформувати власні стратегії міжособистісного спілкування.

Важливим аспектом є також формування **критичного мислення щодо соціальних стереотипів та упереджень**. Читаючи твори інклюзивної тематики, діти навчаються ставити під сумнів поширені міфи про людей з особливими потребами, формувати власну думку на основі фактів та особистого досвіду взаємодії з персонажами [17].

Літературні твори інклюзивної тематики мають диференційований вплив на різні категорії читачів, що обумовлює необхідність урахування специфічних потреб кожної групи у процесі педагогічної роботи.

Для дітей з **особливими освітніми потребами** така література виконує функцію дзеркального відображення, забезпечуючи *психологічну підтримку* через репрезентацію

подібного досвіду у художньому творі. Ідентифікація з літературними персонажами сприяє формуванню в дітей з інвалідністю *позитивної самооцінки та почуття належності* до соціального середовища, що є критично важливим для емоційного благополуччя кожної дитини [17].

Моделювання успішних стратегій життєдіяльності через приклад літературних героїв забезпечує розвиток впевненості у власних можливостях та формування *внутрішньої мотивації* до досягнення цілей. *Холістичне сприйняття* власної особистості, що виходить за межі окремої особливості чи діагнозу, стає можливим завдяки багатовимірному розкриттю персонажів у літературних творах.

Розвиток *метакогнітивних навичок* та здатності до *рефлексії власного досвіду* дітьми з особливими потребами відбувається через засвоєння мовних конструкцій та понятійного апарату, що дозволяють їм артикулювати внутрішні переживання та ефективніше комунікувати з оточуючими щодо власних потреб та особливостей [3].

Для дітей типового розвитку інклюзивна література виконує превентивну функцію, формуючи *адекватні уявлення про різноманітність* людського досвіду на етапі активного становлення їхніх світоглядних орієнтацій. Раннє засвоєння концепції нормативності індивідуальних відмінностей запобігає формуванню у дітей стереотипних установок та дискримінаційних поведінкових патернів.

Корекція існуючих міiskonцепцій щодо інвалідності та навчальних труднощів відбувається через демонстрацію читачам прикладів реалістичних портретів осіб з особливими потребами, що руйнує наявні помилкові уявлення та замінює їх науково обґрунтованими знаннями [13].

Адаптація до альтернативних форм комунікації та взаємодії з однолітками і не тільки розвивається у читачів через літературне моделювання різноманітних способів вираження думок та емоцій, що підготує дітей до ефективної взаємодії у мультимодальному середовищі.

Під час вивчення творів інклюзивної тематики для учнів стає очевидною універсальність базових людських потреб та емоційних переживань через порівняльний аналіз внутрішнього світу різних персонажів, що сприяє розвитку емпатії та соціальної чутливості [13].

На рівні класного колективу інклюзивна література функціонує як інструмент формування *спільного дискурсу та концептуального апарату* для обговорення питань різноманітності та включення. Засвоєння спеціалізованої лексики дозволяє учням коректно та тактовно вести діалог про індивідуальні особливості, уникаючи стигматизації та дискримінації.

Вивчення творів інклюзивної тематики в дошкільному чи шкільному колективі сприяє створенню освітнього середовища, орієнтованого на сильні сторони кожного учня, що стає можливим завдяки зміщенню фокусу з недоліків на потенціал та унікальні здібності кожної особистості. Така парадигма сприяє максимальному розкриттю можливостей всіх членів колективу.

Безсумнівно позитивним результатом є профілактика булінгу та міжособистісних конфліктів, яка досягається через розвиток розуміння та взаємоповаги між дітьми, що формуються на основі глибокого усвідомлення спільності людських цінностей та потреб попри зовнішні відмінності [14].

Специфіка роботи з інклюзивною літературою **на дошкільному рівні** полягає у використанні візуальних засобів, інтерактивних методів та ігрових технологій, що відповідають віковим особливостям сприйняття та когнітивного розвитку дітей 3-6 років. Акцент робиться на емоційному переживанні та безпосередньому досвіді персонажів через драматизацію та творчі активності [14].

У **шкільному контексті** робота з такими творами набуває більш аналітичного характеру, включаючи критичне мислення, дискусії та проектну діяльність. Учні здатні до глибшого осмислення соціальних проблем та формування власної позиції щодо питань інклюзії та соціальної справедливості.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, літературні твори про осіб з особливими потребами є потужним педагогічним інструментом формування інклюзивної культури, головною метою якого є виховання толерантності та емпатії як фундаментальних цінностей гуманістичного суспільства, що забезпечує гармонійний розвиток особистості у контексті сучасних соціокультурних викликів. Діти, які регулярно читають інклюзивну літературу, демонструють вищі показники соціальної компетентності, кращу здатність до кооперації та більшу готовність до взаємодії з ровесниками з особливими потребами. Зокрема, спостерігається зменшення проявів булінгу та дискримінації, підвищення рівня толерантності та емпатії.

Систематичне використання інклюзивної літератури у педагогічному процесі сприяє формуванню покоління, здатного до конструктивної взаємодії у різноманітному суспільстві, де кожна людина має можливість повноцінно реалізувати свій потенціал незалежно від індивідуальних особливостей розвитку. Це особливо важливо в умовах сучасних освітніх реформ, спрямованих на створення інклюзивного освітнього середовища в Україні. Перспективи подальших досліджень у сфері інклюзивної дитячої літератури охоплюють кілька ключових напрямків. Насамперед, актуальним є проведення емпіричних досліджень ефективності вивчення різних категорій інклюзивних творів у формуванні емпатії та толерантності у дітей, постраждалих від війни. Важливим напрямком також є створення оригінальних українських творів про дітей з особливими потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Скрипник Н.І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Умань : ПП Жовтий, 2011. 99 с.
- [2] Сухорукова Г. Виховання людяності – проблема сучасності. Педагогіка кордоцентризму В.О. Сухомлинського. *Дошкільне виховання*. 2012. № 8. С. 2–6.
- [3] Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія . Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
- [4] Latawiec B., Fiorini J., Sekulowicz M. Cross-Cultural Differences in Empathy, Listening-Styles, Mindfulness and Intersubjectivity in American and Polish Counseling Discourses. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(3), 123–138. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.44> (дата звернення: 21.06.2025).
- [5] Budnyk O., Rembierz M., Arbeláez-Encarnación T. F., Rojas-Bahamón M. J., Arbeláez-Campillo D. F., Chinchoy A., Matveieva N. Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. *Revista Amazonia Investiga*. 2022. 11 (56), 305–319. <https://doi.org/10.34069/ai/2022.56.08>.
- [6] Nakken H., Pijl S. J. Getting along with classmates in regular schools: a review of the effects of integration on the development of social relationships. *International Journal of Inclusive Education*. 2002. 6(1), 47–61. <https://doi.org/10.1080/13603110110051386> (дата звернення: 21.06.2025).
- [7] Колупаєва А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посібник. К. Науковий Світ, 2010. 196 с.
- [8] Данілавічюте Е. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина*. 2018. № 3. С. 7–19.
- [9] Маланчій В. Організація роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *Початкова школа*. 2014. № 4. С. 62–63.
- [10] Деленко В., Перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами сучасної дитячої літератури в освітній процес закладу дошкільної освіти. *Освітні обрії*. № 2(55), 2022. С.4-11.
- [11] Delenko V., Hnatyshak I., Lushchynska O. Literature for children as a source of tolerance education for preschoolers. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. (2(59), 63–67. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.304675>
- [12] Дука Т. М. Розвиток емпатії у дітей засобами художньої літератури. *Наукові інновації та передові технології*. № 4(18). 2023. С. 411-423.
- [13] Козлюк О. А. Виховання у дошкільників толерантного ставлення до людей з особливими освітніми потребами засобами інклюзивної літератури. *Інноватика у вихованні*. 2022. № 16. С. 161-170
- [14] Connolly J. M., Tuttle Prince A., Hayden H. E. Humanising portrayals of children with psycho-social differences in children's and young adult literature. *International Journal of Inclusive Education*. 2023. 29(8), 1252–1270. <https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2264882>
- [15] Spencer A., Barnes G., Jacobs L. Removing Barriers to Teaching Students with Autism Spectrum Disorder Using Fiction with Preservice Teachers. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(3), 152–163. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.46> (дата звернення: 21.06.2025).

- [16] Dendena B., Tabane R. Early Indicators of Good Reading Skill: Grade 3 Learners in Focus, Ethiopia. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(1), 102–117. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.10> (дата звернення: 21.06.2025).
- [17] Gilmore L., Howard G. Children's Books that Promote Understanding of Difference, Diversity and Disability. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*. 2016. 26(2), 218-251. <https://doi.org/10.1017/jgc.2016.26> (дата звернення: 21.06.2025).
- [18] Palacio R.J. *Wonder*. New York: Knopf Books for Young Readers. 2012. 315 p.
- [19] Lord C. *Rules*. New York: Scholastic Press. 2006. 200 p.
- [20] Draper Sh. M. *Out of My Mind*. New York: Atheneum Books for Young Readers. 2010. 295 p.
- [21] Gardner H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York : Harper and Row. 1983. 430 p. URL: <https://www.amazon.com/Frames-Mind-Theory-MultipleIntelligences>. (дата звернення: 21.06.2025).
- [22] Haddon M. *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*. London: Jonathan Cape. 2003. 221 p.
- [23] Надикто В. Пригоди Даші й Тіні. К.: Видавничий центр «12», 2018, 100 с.
- [24] Пірог Є. Тридцять перший меридіан. К.: Видавничий центр «12», 2018, 94 с.
- [25] Тетра інклюзія. 2018. Збірник оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2018, 206 с.
- [26] Тетра інклюзія. 2019. Збірник оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2019, 256с.

EDUCATING EMPATHY AND TOLERANCE IN PRESCHOOL AND SCHOOLCHILDREN USING LITERARY WORKS ABOUT PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Fedorova Olesia V.

candidate of philological sciences, associate professor,
associate professor of Foreign Languages department, Khmelnytsky Humanitarian-pedagogical academy,
Khmelnytsky, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-2300-6387
Fedoroval2012@ukr.net

Abstract. This article explores the pedagogical potential of inclusive children's literature as a tool for fostering empathy and tolerance in preschool and school-age children. The study's relevance is driven by UN Sustainable Development Goals and the dramatic increase in people with special needs in Ukraine due to military conflict, highlighting the urgent need to develop inclusive consciousness in the younger generation.

The article analyzes five main categories of children's literature about people with special needs: autobiographical narratives, educational works, social stories, literature about inclusive children's communities, and adventure stories with protagonists having special needs. The pedagogical potential of such works is revealed in forming fundamental concepts of human diversity normalization, developing problem-oriented thinking, and acquiring correct terminology.

Special attention is given to developing self-advocacy skills, reconceptualizing neurological differences as natural variations, building empathy through literary perspectivization techniques, and understanding barrier-free society principles. The study examines interpersonal competencies developed through reading inclusive literature: active listening, assertive communication, conflict-mediation skills, social sensitivity, leadership and collaborative abilities.

The differentiated impact of literary works on various reader categories is considered: children with special educational needs (mirror reflection function, psychological support), typically developing children (preventive function, correcting misconceptions), and classroom communities (forming shared discourse). The specificity of working with inclusive literature at preschool and school levels is defined.

The research is based on analysis of contemporary literary works and theoretical foundations of inclusive pedagogy. It is proven that systematic use of inclusive literature promotes formation of a generation capable of constructive interaction in a diverse society, which is critically important for creating an inclusive educational environment in Ukraine.

Keywords: inclusive literature, empathy, tolerance, special needs, children's literature, pedagogical potential, social competence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Skrypnyk N.I. Nurturing tolerant relationships among older preschool children: navchal'no-metodychny posibnyk. Uman" : PP Zhovtyj, 2011. 99 s. (in Ukrainian)
- [2] Suxorukova H. The education of humanity is a problem of modernity. Pedagogy of cordocentrism by V.O. Sukhomlinsky. Doshkil'ne vychovannya. 2012. No 8. S. 2–6. (in Ukrainian)

- [3] Zhuravl"ova L.P. Psychology of Empathy: Monograph. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. 328 s. (in Ukrainian)
- [4] Latawiec B., Fiorini J., Sekulowicz M. Cross-Cultural Differences in Empathy, Listening-Styles, Mindfulness and Intersubjectivity in American and Polish Counseling Discourses. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(3), 123–138. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.44> (date of access: 21.06.2025). (in English)
- [5] Budnyk O., Rembierz M., Arbeláez-Encarnación T. F., Rojas-Bahamón M. J., Arbeláez-Campillo D. F., Chinchoy A., Matveieva N. Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. *Revista Amazonia Investiga*. 2022. 11 (56), 305–319. <https://doi.org/10.34069/ai/2022.56.08>. (in English)
- [6] Nakken H., Pijl S. J. Getting along with classmates in regular schools: a review of the effects of integration on the development of social relationships. *International Journal of Inclusive Education*. 2002. 6(1), 47–61. <https://doi.org/10.1080/13603110110051386> (date of access:: 21.06.2025). (in English)
- [7] Kolupayeva A. Children with special educational needs and the organization of their education: scientific and methodological manual. K. Naukovyj Svit, 2010. 196 s. (in Ukrainian)
- [8] Danilavichyutye E. Children with special educational needs in an inclusive environment. *Osoblyva dytyna*. 2018. № 3. S. 7–19. (in Ukrainian)
- [9] Malanchij V. Organization of work with children with special educational needs. 2014. № 4. S. 62–63. (in Ukrainian)
- [10] Delenko V. Prospects for introducing ideas for educating tolerance in preschoolers through modern children's literature into the educational process of a preschool educational institution. *Osvitni obriyi*. № 2(55), 2022. S.4-11. (in Ukrainian)
- [11] Delenko V., Hnatyshak I., Lushchynska O. Literature for children as a source of tolerance education for preschoolers. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. (2(59), 63–67. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.304675> (in Ukrainian)
- [12] Duka T. M. Developing empathy in children through fiction.. *Naukovi innovaciyi ta peredovi texnolohiyi*. No 4(18). 2023. S. 411-423. (in Ukrainian)
- [13] Kozlyuk O. A. Cultivating a tolerant attitude towards people with special educational needs in preschoolers through inclusive literature.. *Innovatyka u vyzovanni*. 2022. № 16. C. 161-170 (in Ukrainian)
- [14] Connelly J. M., Tuttle Prince A., Hayden H. E. Humanising portrayals of children with psycho-social differences in children's and young adult literature. *International Journal of Inclusive Education*. 2023. 29(8), 1252–1270. <https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2264882> (in English)
- [15] Spencer A., Barnes G., Jacobs L. Removing Barriers to Teaching Students with Autism Spectrum Disorder Using Fiction with Preservice Teachers. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(3), 152–163. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.46> (date of access:: 21.06.2025). (in English)
- [16] Dendena B., Tabane R. Early Indicators of Good Reading Skill: Grade 3 Learners in Focus, Ethiopia. *International Journal of Special Education*. 2023. 38(1), 102–117. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.10> (date of access: 21.06.2025). (in English)
- [17] Gilmore L., Howard G. Children's Books that Promote Understanding of Difference, Diversity and Disability. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*. 2016. 26(2), 218-251. <https://doi.org/10.1017/jgc.2016.26> (date of access: 21.06.2025). (in English)
- [18] Palacio R.J. Wonder. New York: Knopf Books for Young Readers. 2012. 315 p. (in English)
- [19] Lord C. Rules. New York: Scholastic Press. 2006. 200 p. (in English)
- [20] Draper Sh. M. Out of My Mind. New York: Atheneum Books for Young Readers. 2010. 295 p. (in English)
- [21] Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York : Harper and Row. 1983. 430 p. URL: <https://www.amazon.com/Frames-Mind-Theory-MultipleIntelligences>. (date of access: 21.06.2025). (in English)
- [22] Haddon M. The Curious Incident of the Dog in the Night-Time. London: Jonathan Cape. 2003. 221 p. (in English)
- [23] Nadykto V. The Adventures of Dasha and Tina. K.: Vydavnychyj centr «12», 2018, 100 s. (in Ukrainian)
- [24] Piroh Ye. Thirty-first meridian. K.: Vydavnychyj centr «12», 2018, 94 s. (in Ukrainian)
- [25] Terra Inclusion. 2018. Collection of short stories . K.: Vydavnychyj centr «12», 2018, 206 s. (in Ukrainian)
- [26] Terra Inclusion. 2019. Collection of short stories. K.: Vydavnychyj centr «12», 2019, 256s. (in Ukrainian)